

ДР ВАСА ЧУБРИЛОВИЋ: „ИСТОРИЈА ПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ
У СРБИЈИ ДЕВЕТНАЕСТОГ ВЕКА“
(Просвета, Београд, 1958 године)

Историја политичке мисли у Србији XIX века је прва књига првог кола посебне едиције коју је 1958 године покренуло Друштво историчара Народне Републике Србије у оквиру издавачке дјелатности београдског предузећа „Просвета“, под именом „Историска библиотека“. Треба одмах истаћи да је ова замисао од великог значаја и с правом можемо очекивати да ће „Историска библиотека“ успјети да ублажи недостатак историских дјела намијењених широком кругу читалаца.

Наша национална историја одавно је очекивала писца који би са становишта историског материјализма гледао развој српског народа, друштвено-економске односе, политичка и културна стремљења, развој националних идеја и политичких програма и идеологија, а све то да буде обједињено у једну синтетичку цјелину. Од свих југословенских народа историја српског народа је понајприје тражила тако комплетну обраду, која би била цјеловит поглед на прошлост овог народа. Истина, поједине етапе историског развитака српског народа су потпуно или дјелимично проучене, као историја Србије у XIX и XX вијеку, али углавном та дјела су монографије и обраде појединих проблема. Највише дјела ове врсте припада грађанској историографији, изузев једног броја историских публикација које су написане послје Другог свјетског рата, те многа од њих морају бити подвргнута научној критици, а материја коју третирају обрађена са становишта историског материјализма. Тек кроз једну свестрану анализу историских факата моћи ће се доћи до једне потпуне и цјеловите синтезе историске прошлости српског народа, чија је историја била веома бурна, те према томе и деликатна за обраду.

У свом најновијем дјелу „Историја политичке мисли у Србији XIX века“ др Васа Чубриловић, дугогодишњи професор Универзитета у Београду, проучавајући новију историју југословенских народа, а у првом реду српског народа, успио је да сагледа историску прошлост Србије, дајући синтезу развоја политичке мисли у Србији у XIX и XX вијеку. Ово дјело, за разлику од радова и дјела старије генерације наших историчара, који су писали на тему националне историје, па чак и радова самог аутора од прије рата, претставља новину. Знамо да су грађански историчари гледали на историју српског народа у духу грађанског схватања друштва, развоја државе и идеја, при чему су неминовно падали у идеалистичке воде. Дјело о коме је ријеч првенствено има позитиван значај и велику исто-

риску вриједност у томе што се писац, прилазећи једном овако крупном проблему, потрудио да га сагледа са становишта историског материјализма. У многочему аутор је успио да да објективан преглед развоја идеја и политичке мисли српског народа. Разумљиво је да и у овом дјелу има недостатака и читаоци од њега не треба да очекују посљедњу ријеч о проблемима који су третирани. Има мјеста, оцјена и погледа који ће морати, кроз даљу обраду историје српског народа, да претрпе озбиљну коректуру, да буду оспорене. И сам аутор је свјестан да, иако је захватио један велики проблем, није ријешо многа питања, јер већина од њих у науци још није довољно обрађена и освијетљена. Зато сâм писац у предговору каже: „Она (мисли се на књигу — М. Д.) није анализа политичке историје Србије у 19 веку, нити синтеза у ужем смислу те речи. То је више пресек кроз историју њених напора да сама и у сарадњи са другим југословенским земљама и народима изгради у току XIX и XX века једну независну, напредну и демократску државу и друштвену заједницу“ (10).

Ово дјело је уствари пресјек политичке мисли у Србији. Аутор је настојао да спроведе правилан метод у обрађивању проблема, да истакне све оне друштвене факторе који су код Срба носили идеју о стварању државе, да покаже и истакне друштвене снаге које су биле носиоци политичке мисли у Србији и утицале на њен развој. Имајући у виду основну тему, развој политичке мисли, аутор се потрудио да прикаже и оне унутарње снаге које су биле у сталним супротностима и утицале на идеологију код Срба, а притом није заборавио да истакне и утицаје споља који су оставили трага у свијести људи Србије. Дакле, професор Чубриловић је послије тридесетогодишњег интензивног рада на проучавању историје српског народа дао, за разлику од старијих историчара који су често само фрагментарно обрађивали поједина питања, задржавајући се на чињеницама мање битним за науку, обухватно дјело за којим се осјећала велика потреба. Аутор прати развој политичке мисли код Срба не само од почетка XIX века, како би се из наслова књиге могло закључити, него он захвата један историски дужи период — од Немањића до слома старе Југославије 1941 године, обухватајући и објашњавајући најосновнија и за историју најзначајнија факта. У погледу обухватности, прегледности, доношења судова, књига професора Чубриловића заиста заслужује пуну пажњу, а аутор дужно признање. Он изврсно запажа све промјене и гибања кроз која су прошли поједини наши народи, а нарочито српски народ, па није чудо што је баш он могао преузети на себе једну овако велику и деликатну одговорност: дати пресјек историје једног народа. Мада је знатан дио историје српског народа обрађен, аутор је морао

да нека питања пионирски проучава, а нарочито кад је у питању историја Србије у XX вијеку. Пратећи континуитет развитка српског народа, он је морао да историју политичке мисли у Србији излаже све до априлске катастрофе буржоаске Југославије. Тај посао није био нимало лак. Напротив, питање обраде историје Србије од 1903 па до 1941 године изискивало је много труда и упорности да би се сагледало објективно, јер је овај период највише повезан са свјетским збивањима, а мало је научно третиран. Студије о најновијој историји, историји XX вијека, још нијесу потпуне и овај период развитка наших народа треба детаљније проучавати. Наши историчари још увијек радије обрађују ранију прошлост. Уз то треба рећи да се наша историографија није ослободила у потпуности позитивистичког схватања историје, грађанског начина приказивања друштва. Зато књига професора Чубриловића претставља огроман успјех. Кроз пресјек политичког развитка Србије он је дао унутарњи и спољни развитак, анализирао друштвено-економске односе, давао убједљиве слике из историје земље — како каже један савремени пјесник — „буне међу народима“.

Сасвим је нормално да поједина питања за која је била потребна детаљнија истраживачка обрада нијесу могла бити цјелоовито сагледавана у овом дјелу, које је захватило један заиста најсадржајнији период историје српског народа. Зато није чудо што у књизи има и недостатака. Ти се недостаци највише испољавају када је у питању епоха од 1903 до 1941 године. И сам аутор је био свјестан тих недостатака, па се у предговору оградно: „Због свих наведених разлога далеко сам од тога да помишљам да сам овом књигом дао неку завршну реч о историји Србије XIX века. Свјестан сам свих недостатака, неминовних при оваквом начину рада. Ако се ипак упуштам у овај посао, то је стога што сам уверен да ће ова књига допринети повећању интересовања наше јавности за скору прошлост Србије и постакнути научне кругове код нас да са више смисла и система, но што је то било досад, приступе проучавању њене новије историје, сабирањем и одабирањем грађе и широком обрадом појединих проблема“ (11).

Сигурно је да ће бити историчара научника који ће ставити примједбе и на методологију којом се служи професор Чубриловић, као и на поједина схватања и закључке о проблемима као што су питање схватања државе, ауторства Начертанија, периодизације најновије историје и др. Нећемо залазити у методолошку страну књиге. Једино истичемо да је ово дјело лишено оног уобичајеног методолошког поступка који се среће у научном апарату код других писаца, јер изворе и литературу није наводио због тога што оно носи општи карактер, а не строго истраживачки. Осим тога, оно је намијењено за потребе ши-

роке јавности, а не само за историчаре. Зато би било, по нашем мишљењу, сувишно замјерати што није наведена литература са изворима. Сваки историчар ће лако моћи да уочи да је књига рађена на основу дубоког познавања извора и литературе, јер је аутор ову проблематику проучавао низ година, и као научни радник и као универзитетски професор. Он комплексно уочава све историске појаве и настоји да их цјеловито прикаже пратећи их из вијека у вијек, из проблема у проблем. Није пропустио да анализира све манифестације, материјалне и духовне, код „српског човека“. Као искусни историчар он првенствено истиче сва питања која чине историску цјелину, обрађујући привреду, друштво, државу, културу и књижевност, као и све облике духовног стваралаштва. Сва ова питања аутор прати од насељавања Словена на Балканском Полуострву, на коме се, по његовим ријечима, „сукобљавају културе и империје које теже последњих две хиљаде година да завладају Европом и Азијом“.

Ова књига од 578 страница подијељена је на 14 глава. Свака глава претставља органску цјелину, обрађује одређен период, односно проблем, да би се на крају, из свих глава, читаоцу наметнула цјелина питања. Књига је писана живо, наративно и врло занимљиво; прегледност дјела је потпуна.

У првој глави обрађен је у кратким цртама (на 52 странице) развој политичке мисли у Србији до XIX вијека. Професор Чубриловић је почео излагање географским положајем Србије, осврнувши се на бурну историју Балкана, који је примио у своја њедра српски народ у VII вијеку и од онда па до данас снажно дјеловао на његову историју. Говорећи о карактеристикама геофизичких особина Балканског Полуострва, аутор истиче да је разбијеност његовог рељефа, како је то својевремено утврдио Јован Цвијић, кроз вијекове утицала на изграђивање привреде и друштва народа овог Полуострва. Балкан са својом суровом прошлошћу, природно, имао је великог одраза и на формирање српског народа и политичке мисли код њега. Суштина концепције професора Чубриловића, који истиче географски положај Балкана и сукоб разних утицаја на њему, јесте да покаже да се добрим дијелом због тих факата „тешко утврђивао класни друштвени поредак у чистим облицима, био он робовласнички античког доба, феудализам Средњег века или капитализам XIX и XX века“ (16). Чињеница је да је историска прошлост Балканског Полуострва као и његове географске особине имала утицаја на изграђивање појединих друштава, али ми се чини да аутор превише наглашава ове факторе, па отуда, по њему, родовско-племенски односи су потпуно очувани и поред постојања снажне српске феудалне државе која је несумњиво морала у основи разбити родовско друштво. Ако се пажљивије прочита прва глава, лако се уочава истицање сто-

чарског елемента; отуда су за аутора сточари-власи основна покретачка снага у борби за изградњу државе у Србији почетком XIX вијека. Наглашава се да су власи-сточари могли одиграти ту улогу, јер су наводно у Немањића вријеме живјели доста слободно, мада се зна да су и они били феудално зависни. Несумњиво, проблем положаја влаха-сточара у Средњем вијеку још увијек није историски објективно разријешен. На овоме питању доста су радили Јован Цвијић, а нарочито је Стојан Новаковић (Село, Београд 1934; Неколико тежих питања српске историје, Чупићева годишњица 31, Београд 1912) истицао разлику између сточарског становништва, које је живјело на планинама, у катунима, слободније, и земљорадничког, жупског, које је било директно зависно од феудалаца. Међутим, професор Тарановски, који се бавио правном историјом немањићког периода (Т. Тарановски: Историја српског права у немањићкој држави I, Београд, 1931) на основу неких, додуше доста оскудних, законских прописа из Средњег вијека, тврдио је да су те разлике биле незнатне. Професор Чубриловић је акцептирао мишљења Јована Цвијића и Стојана Новаковића о проблему сточарског становништва и њиховом положају у Србији у Средњем вијеку, усвојивши и њихово схватање о значају етничког освјежавања појединих територија насељавањем сточарског елемента из планина у доба турске владавине. Вјероватно ће овакав начин третирања овог питања бити оспораван од стране научника, али то не значи да је аутор на погрешном путу што се држи радова Цвијића и Новаковића. Одговори на ова питања која даје аутор у овом дјелу нијесу потпуни, а тврђења која поставља морају бити поткријељена са више чињеница да би постала увјерљива.

У нашој историографији данас се поново развило интересовање за питање улоге сточарског елемента, односно задржаних родовско-племенских односа у неким крајевима наше земље, на развој друштва. Зато се проблемом сточарског становништва и миграција бави поред аутора ове књиге још неколико научних радника, историчара и правних историчара. Проучавањем турских архива и проналажењем историских извора Бранислав Ђурђев, Хазим Шабановић, Недим Филиповић и неки други бацају знатно више свјетлости на овај проблем. Правни историчар Д. Јанковић такође се интересује овим питањем. Он први замјера професору Чубриловићу за неке поставке у вези са овим проблемом. Међутим, ни он сам не даје никаквих доказа да би се у основи измијенила концепција професора Чубриловића о постојању влашких самоуправа у феудалној Србији, односно о континуитету родовско-племенских односа кроз читав Средњи вијек, па и касније у доба турске владавине, што је имало великог значаја за изградњу демократских погледа код „српског човека“.

Аутор даље анализира и улогу других фактора као: мањинске државе, традиције, српске православне цркве, патријархалне демократије и српског села као и народне пјесме.

У првој глави аутор је указао и на значај ширења Србије у Средњем вијеку. Он наглашава да је биолошки моменат у том погледу, поред других фактора, одиграо значајну улогу у ширењу српског народа, политички и етнички, у правцу равничарских предјела — око Дунава и Саве на сјеверу и Косова и Метохије на југу. Све ово, по мишљењу аутора, оставило је видног трага „за формирање политичке мисли српског човека и за његову претставу о држави“ (16—18).

Не бисмо се сагласили са аутором у погледу његове оцјене значаја народне пјесме у изградњи „државне свести код српског народа“ (46) и њеног, како аутор истиче, прворазредног утицаја, више него било којег другог средства, на формирање политичке мисли касније, у XIX вијеку.

Нико ко је проучавао народну пјесму неће оспоравати елементе извјесних поставки писца ове књиге. Ако је аутор понегдје и претјерао у оцјени значаја и улоге народне пјесме, то је могао учинити само из једног дубоког и емотивног осјећања за епiku која је извршила несумњиво велики утицај на формирање културе код српског народа, на његову усмену и писмену ријеч.

Посебно истичемо да тврђења о великој улози српског патријархалног друштва у формирању државне идеје и државе у Србији заслужују да буду подробније анализирана. Слажемо се да је патријархално друштво у Србији чувало у себи идеје о националном ослобођењу, да је оно постало чувар демократске мисли дуго времена, али не и кроз XIX вијек, бар не у оној мјери како то наглашава аутор. Наглашавање утицаја патријархалног друштва на развој грађанске државе у XIX вијеку не значи да је у књизи занемарена класна борба и улога класа, односно буржоаских идеја и програма.

Друга глава књиге почиње излагањем узрока Српске револуције 1804 године. Наша историска наука послје рата посветила је овом питању доста пажње. Први српски устанак је систематски проучаван. И Чубриловић се бавио проучавањем револуције 1804 године. На ову тему писао је прије рата и послје његовог ослобођења. Његове концепције о дизању устанка, односно његовим узроцима, неоспорно су тачне. Послје рата неки историчари су прелазили преко извјесних чињеница и истицали његове нетипичне појаве. Тако је било оних који су тврдили да је прије револуције 1804 у Београдском Пашалуку била изграђена, односно класно формирана, српска сеоска буржоазија, која је наводно организовала устанак. Међутим, аутор исти-

че низ чињеница из којих се види да је устанак почео иступом српске раје и хајдука, а да се танак слој сеоских богаташа кроз устаничку борбу издваја као сеоска буржоазија, освајајући политичку и економску власт. Чини нам се да је гледање на формирање српске сеоске буржоазије кроз процес револуционарне борбе дијалектички исправно и тачно. Зато посебно и наглашавамо значај оцјена устанка и изградње државе коју даје аутор ове књиге. У дјелу се стално истичу оне друштвене снаге које су се истакле у револуцији од првих устаничких борби, водећи је у правцу измјена друштвених и основних привредних односа, да би најзад били створени нови друштвени односи и национална држава. Револуцију од 1804 једино је исправно гледати у склопу међународних односа ондашње Европе, којом су се брзином лавине шириле идеје Француске буржоаске револуције. Српски сељак, прије но што су те идеје до њега допрле, повео је борбу за стварање новог друштвеног поретка и на тај начин заузео једно од првих мјеста у изградњи буржоаских друштава у Европи. Чубриловић с правом констатује: „Тиме се младом српском друштву и држави омогућава да се брзо и не-сметано уокпчају у општи развој европске цивилизације, а то ће бити од огромног значаја за живот Србије у XIX веку“ (97).

У овом поглављу књиге значајно мјесто дато је карактеру Српске револуције. Без вјештачког натезања истакнути су сви они моменти који су битно утицали на карактер национално-ослободилачког покрета у Србији почетком XIX вијека. Објективно је сагледан процес револуције.

Повезивање историје Србије у XIX вијеку са историјом сусједних народа и оних сила (Русије и дјелимично Аустрије) које су својом дипломатијом утицале на политички развој српског народа, веома је нужно. У овој књизи постигнута је та веза.

Говорећи о стварању аутономије у Србији у доба кнеза Милоша, аутор је истакао да поред Милоша, као одличног дипломате и политичара са префињеним лукавством, у борби за аутономију велики значај је одиграла и нова друштвена снага — сеоска буржоазија, која је имала значајну улогу у процесу унутрашњег развитка, у изградњи националне државе. Такође је истакнута и улога Русије која је вршила притисак на Порту. Стално указивање на унутрашње друштвене факторе и класне односе у Србији XIX вијека једино може створити објективну претставу о државном развитку, израђивању политичке мисли и идеја код српског народа. Међутим, при томе се у књизи много наглашава улога сељачких маса, односно патријархалне средине на развој политичке мисли и цјелокупних збивања током читавог XIX и XX вијека. Нико неће порицати улогу сељачких маса и њихову борбу за ограничење апсолутистичке владавине

Милоша Обреновића у бурним превирањима око доношења Срењског устава 1935 године, затим Турског 1938, у доба уставобранитељског режима, али гледати у сељаштву основну друштвену снагу и даље, у периоду постанка и развоја грађанске класе у Србији, није оправдано. Истина, и поред сталног указивања на велику друштвену улогу српског сељаштва на политички живот државе, аутор не запоставља ни друге друштвене факторе. Он је говорећи о развоју грађанске политичке мисли у Србији подвукао значај културног и политичког ослањања на Запад и истакао огромну историску улогу ограничења утицаја развијених грађанских средина Европе на још увијек, у основи, патријархалну средину српског народа. Посебно је указано на Вуков рад и уопште културну револуцију коју је он извео.

Период уставобранитељске владавине аутор одлично познаје. До танчина је ушао у историску улогу Илије Гарашанина. Овај политички ауторитет свога времена, „први грађански државник у Србији у европском смислу те речи“ (159), најбоље је обојен у овом дјелу. Гарашанин је дат као израз свога времена, када се рађало грађанско друштво у Србији, чији је он био најизразитији идеолог и политички вођа. „Начертаније“ Илије Гарашанина више деценија било је једини програм спољне политике грађанског друштва Србије. Утицај пољске емиграције на формирање политичких схватања код грађанске класе, која се тек стварала и политички изграђивала у Србији, био је велики и аутор је томе посветио више пажње. Међутим, питање ауторства „Начертанија“ још увијек није рашчишћено, мада се зна да је оно рађено под утицајем Чарториског и Заха. Но, овај период који је тако политички интересантан, како у унутарњем процесу развитка тако и у спољнополитичким односима, није било лако истражити и синтетизовати. Проф. Чубриловић је настојао да све факторе који су утицали на културне и политичке концепције младе грађанске класе, чији је главни предводник био Гарашанин, доведе у склад. Отуда он Гарашанина и његове концепције ставља у први план. Али исто као што је знао да укаже на велику улогу овог државника, аутор је указао и на конзервативне концепције које је Гарашанин изградио, концепције о претпостављању Србије осталим Јужним Словенима.

Светозару Марковићу и почецима изграђивања социјалистичке мисли у Србији посвећено је у књизи доста мјеста. На 56 страница изложена је историја развитка социјалистичког покрета у Србији чији је творац био Марковић. Политичко формирање Марковића као социјалисте писац прати кроз утицаје руских и европских социјалиста утописта онога времена. Притом он није испустио да нагласи да је Марковић познавао до-

некле и марксизам и да је у ширењу социјалистичких идеја у Србији иступао оригинално. Социјалистичку мисао аутор је пропратио и даље, али нам се чини да није довољно истицао улогу радничке класе која као нова друштвена снага преузима на себе значајну друштвену функцију. Истина, дато је доста мјеста српској социјалној демократији на челу са Димитријем Туцовићем. То не значи да се политичком утицају вођа модерног радничког покрета није могло дати више мјеста.

Политички развитак Србије у другој половини XIX вијека у цјелини је обрађен потпуно и зналачки; похватане су све нити свих оних замршених како унутарњих тако и спољнополитичких момената који су утицали на политичку мисао српског народа. Међутим, добија се утисак да суштина класа и класне борбе није довољно сагледана. Развојем капитализма и продирањем робно-новчаних односа на српско село убрзава се пауперизација сељаштва у другој половини XIX вијека у Србији, а са индустријализацијом израста радничка класа као фактор на који је требало знатно више указати нарочито у периоду од почетка XX вијека до 1941 године. Истина, појаву и развитак радничке класе аутор је обрадио, али сељаштву и даље придаје изузетно важан значај и у њему гледа онај главни друштвени фактор од којег зависи државни развој Србије (237), па је, штавише, криза села по њему постала узрок и основа „свим напредним покретима у Србији XIX века“ и „њеној револуцији 1941—1945 године“ (141). Очигледно је овим занемарена она огромна улога радничке класе као друштвене снаге, која нарочито од почетка нашега вијека врши снажан утицај на политичка збивања у Србији, односно Југославији. До такве обраде овога питања дошло је ваљда отуда што је историји политичке мисли у Србији XX вијека у књизи дато сразмјерно мање мјеста, нарочито периоду између два свјетска рата. Иначе не би било схватљиво да се занемари улога радничке класе која је највише утицала на измјену друштвених и социјалних односа у Народноослободилачком рату и успјешно, под руководством КПЈ, извојевала побједу социјалистичке револуције у Југославији.

Само ако имамо у виду да је своје оцјене о Народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији, као и оцјену улоге КПЈ, проф. Чубриловић изложио овако кратко из разлога да би одржао континуитет развоја политичких идеја и мисли уопште, можемо рећи да је то објашњиво.

Познато је да у XX вијеку имамо много материјала који чека своју обраду, па то важи и за буржоаске програме и политичку мисао уопште у епоси од 1903—1941, те је аутор обрађујући овај период морао да врши пионирски посао у много чему. Треба истаћи да је он и поред многих тешкоћа успио да

студиозно сагледа епоху о којој је ријеч. Његове оцјене су прве за многа питања, па и као покушаје морамо их поштовати, иако ће неке од њих претрпјети критику. Расправљање о политичким питањима између два рата је веома занимљиво, течно и читаоцу наметљиво, те се концепције са интересовањем прате.

На крају треба истаћи изврстан стил овог дјела. Писано је језгровитим, течним и јасним стилем који просто мами читаоца. Популаран начин излагања историје политичке мисли је тако постављен да књига не губи од своје научне вриједности. Напротив, њена популарност, која је доведена у склад са научном методологијом, учиниће да дјело буде прихваћено од широког круга читалаца. Ова књига најбоље показује на који начин се може излагати историска материја популарно, а да при томе излагање буде на научној висини.

Миомир Дашић

ТОМИЦА НИКЧЕВИЋ: „ПОЛИТИЧКЕ СТРУЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ У ПРОЦЕСУ СТВАРАЊА ДРЖАВЕ“

Ова расправа је докторска дисертација Томице Никчевића, браћена на Правном факултету у Београду маја 1955 године, а штампана у издању „Народне књиге“ на Цетињу 1958.

Књига је компонована из увода и три дијела. У уводу се у краћим цртама излажу основни елементи развоја црногорског друштва од почетка XVI до краја XVIII вијека. О предмету расправљања појединих дијелова казују сами наслови: 1) „Политичка диференцијација у периоду стварања државе“; 2) „Политичке борбе у процесу коначног формирања државе“ и 3) „Политичке струје у периоду учвршћења кнежевског апсолутизма“. Сваки од ових дијелова рашчлањен је на већа поглавља, ова на одјелке, а ови, понегдје, на пододјелке. Свима тим дијеловима дати су логички изведени наслови. Главни дијелови књиге хронолошки су адекватни владавинама Петра I, Петра II и кнеза Данила, мада их писац, као што се види из наслова, суштински не везује за имена тих владалаца. На крају првог и другог дијела дате су синтетичке рекапитулације основних закључака и карактеристике најважнијих друштвених и политичких појава, а на крају трећег дијела „закључци о најважнијим питањима“, гдје се веома симплицирано излаже специфични ток политичких борби и процес стварања црногорске државе. На крају књиге изведена су систематски, акрибично и исцрпно три регистра: предметни регистар, са многобројним појмовима из области друштва, привреде и политике, регистар имена и по-